

ФИЛОЗОФСКА ТРИБИНА

официјално гласило на Филозофското друштво на Македонија

издава:

Филозофско друштво на Македонија – Скопје

излегува:

два пати годишно

редакција:

Александар Стаматов (главен и одговорен уредник)

Марија Тодоровска

Мартин Поповски

Дејан Здравков

Бошко Караџов

Маријлен Демири

Александар Симоновски

совет на списанието:

Ферид Мухиќ, Љубомир Цуцуловски, Мирко Ѓошевски, Кица Колбе,
Денко Скаловски, Иван Џепароски, Ана Димишковска, Лазар Фотев,
Бранимир Матевски, Трајче Стојанов, Силвана Балнат, Сузи Тенева,
Вангел Ноневски, Кирил Трајчев, Душица Гокиќ,
Ристо Чулев, Мирјана Обедниковска

адреса на редакцијата и контакт:

бул. Гоце Делчев 9а (Филозофски факултет), 1000 Скопје

e-mail: filozofskatribina@outlook.com

дизајн на корица:

Јасна Дишлиеска Митова

техничка подготовка:

Љупчо Митковски

печати:

Графостил

ул. Невеста бр. 2-1/11, 1000 Скопје

тираж:

200 примероци

цена на примерок:

150,00 денари

Издавањето на списанието е помогнато
од Министерството за култура на
Република Северна Македонија

Copyright © Филозофско друштво на Македонија, 2024

ДЕМОНСКАТА ОПАСНОСТ ЗА ХРИСТИЈАНИТЕ СПОРЕД ТЕРТУЛИЈАН

Марија Тодоровска

(Abstract)

The text explores several sections from Tertullian's work in order to show some (and thus, omit many others) of his points on the demonic dangers that humans, and especially the Christians of his time, face in the world. Tertullian's world is inhabited by many creatures roaming the earth, trying to corrupt the gullible souls of men; by devilish menaces to people's self-deliberation and moral judgment; and contains an ever-tempting myriad of merry distractions that in reality serve to corrupt the spirit, disguised as spectacles, pagan stories, and expressions and behaviors of latent evil.

The text offers a brief overview of Tertullian's ideas about the necessity to see the spectacles for what they are: soul-corrupting and spirit-destroying idolatry and general unhinged folly, to which humans like to get exposed, thus rendering themselves vulnerable, as creators of their own downfall. Tertullian insists on personal liability in dealing with external (evil) influences and troubles, and therefore suggests that Christians remove themselves from situations that could potentially endanger them (not attending spectacles, avoiding the company of morally deplorable people, etc.). He also warns against the false nefarious narratives about souls returning from the dead, or demons predicting the future, as they have been predetermined by the demons to be used in the future, or stolen from actual prophets of God. Finally, a large section of the text is dedicated to the status of the devil as a creation not (simply) of God, but by his own free will and malevolent doing; as well as to the demons infesting the earth like a contagion, trying to cause as much trouble as possible, spreading their influences however they see fit. Tertullian warns against their wicked proliferation in order to raise awareness among Christians about their own fragility and (relatively) easy exposure to versatile and stubborn demonic evil.

Опасноста на спектаклите и идолатријата

Светот на Тертулијан избилувал со преодни или посреднички натприродни суштества, онтолошки доволно слични и блиски на луѓето за да може слободно да се вмешуваат во нивните животи и заедници, но и доволно различни и моќни за да предизвикуваат лични, социјални, еклезијастички и космолошки проблеми. Најопасна и најзаканувачка категорија на такви суштества е таа на демоните: нечисти, зли и штетни дејствители во човечкиот свет, чија работа на земјата е да предизвикуват неволји. Низ опусот на Тертулијан има бројни места каде предупредува за опасноста што ја предизвикуваат и штетата што демоните ја нанесуваат врз светот на луѓето. Во овој текст ќе бидат споменати само неколку поенти од мошне плодното и разновидно интересирање на Тертулијан за демоните и за ѓаволот.

Тертулијан силно се спротивставувал на гностичката космологија и онтологија во која се претпоставуваат две божества вклучени во создавањето. Сепак, низ неговиот опус има јасен дуализам, не на космолошки, туку на етички план. Идејата е дека во борбата меѓу доброто и злото, строго уреден и морално исправен живот во кој се одбегнуваат гревовите и грешките е единствениот соодветен отпор против влијанијата на ѓаволот. Така, во обид да опише на кои сè начини уживањето во спектаклите (во циркус, или на театар, или амфитеатар) му штети на посакуваниот строг и аскетски живот на христијаните, Тертулијан објаснува дека незаузданото уживање може да биде навредливо за Бога.

Јавната забава е погрешна употреба на божјите дарови, и општо, на она што било од Бога создадено. Покрај тоа, спектаклите во кои луѓето уживаат се изведени од пагански ритуали, како Баханалиите, Либералиите, и слично, што значи дека настаните кои се прикажуваат и во кои се учествува се еден вид на идолатрија. Тертулијан предупредува дека спектаклот секогаш води кон вознемирување на душата: кога човек посетува такви настани, тој е подложен на силни возбудувања предизвикани не од нешто благородно, туку од потфрлања на природата и создавањето на страстни желби. Зошто, се прашува Тертулијан, би станале лесно достапни на злите духови оние кои се препуштаат на искушенијата на спектаклот? Како пример ја дава класичната епизода за жена која отишла на театар и се вратила

опседната. При егзорцизмот на нечистото суштество, кога тоа било обвинето за тоа што се осмелило да нападне верник, тоа одговорило дека постапило најправедно можно, зашто ја нашло жената во неговото подрачје. Одбраната на злото суштество е како тоа да се консултирало со општата насоченост на Тертулијан на обвинување на жртвите. Идејата е дека ако човек не се изложи на опасност, нема да западне во неволји, а ако западнал во неволји, тоа е затоа што самиот дозволил да го навјаса опасноста¹. Потоа, Тертулијан наведува случај во кој жена слушала трагичар, и ноќта почнала да слуша силно негодување во врска со името на актерот од претставата, по што, наскоро, починала. Идејата е, веројатно, дека била покосена поради дозволатата да биде лесен плен на нечисти сили (*De spec.*, 26)². Тертулијан тврди дека има многу други докази без сомнеж за луѓе кои, дружејќи се со ѓаволот во спектаклите, паднале од милоста божја, зашто никој не може да служи на два господара (*De spec.*, 26).

Кога христијаните се крштеваат, тие ја прифаќаат христијанската вера низ зборовите на нејзиното владеење, и јавно се заветуваат дека го отфрлаат ѓаволот, неговите празни ветувања (неговите спектакли/помпи)³ и неговите ангели (*De spec.*, 4). Но, зарем не е во врска

¹ Ова е особено очигледно во аргументацијата на Тертулијан за нападот на паднатите ангели на ќерките човечки, кога вината ја фрла врз девојките кои со своите убави лица, и самиот факт на своето постоење, биле толку опасни, та ги соблазниле синовите божји (ангелите) од повисокото онтолошко подрачје. Неговата аргументација е во контекст на инсистирањето за покривање на главата на жените (особено во *De virg. vel.*), затоа што жената е опасна и за мажите и за ангелите (кои потем се опасни по неа, но виновна е таа самата; а целата ситуација е потенцијално опасна по литургискиот ред и поредокот на црквата). Со оглед на тоа што во овој текст нема да биде разгледуван мотивот на паднатите ангели кај Тертулијан, таа линија на претпоставеното ширење на злото на земјата нема да биде анализирана.

² Користено е изданието: Tertullian, *The Shows*, S. Thelwall (trans.), A. Roberts, J. Donaldson, A. Cleveland Coxe (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/0303.htm>>

³ При светиот чин на крштението, формулацијата на отфрлање на сатаната вклучува и отфрлање на сите негови дела и сите негови празни ветувања (или помпи). Човекот кој се крштева се откажува од сатаната, неговите дела, и неговата служба, неговите ангели и неговите измислици, и сите нешта што му припаѓаат на него или му се покоруваат на него (*Apost. Const.*, VII, 2, XLI; користено е изданието: *On Apostolic Constitutions*, J. Donaldson (trans.), A. Roberts, J. Donaldson, A. Cleveland

со идолатријата, над сè, да се има ѓаволот со неговите ветувања и ангели? – се прашува Тертулијан. Оттаму се добива секаков нечист и изопачен дух. Ако се испостави дека целото функционирање на претставите е основано на идолатрија, тоа води, отаде секаков сомнеж, кон заклучокот дека откажувањето од ѓаволот за време на крштевањето е, всушност, референција на претставите, забавите и спектаклите, кои, преку нивната идолатрија, му биле препуштени на ѓаволот и неговите ангели (*De spec.*, 4).

Тертулијан сака да направи и забелешки за театарската уметност, за оние нешта, и авторите од минатото, од чии имиња се откажуваме и кои ги презираме. Знаеме, пишува Тертулијан, дека имињата на мртвите се ништо, исто како и нивните слики; но исто така знаеме дека кога таквите слики се поставуваат под тие имиња, со себе продолжуваат да ја носат и да ја работат нивната зла работа, се радуваат и слават од почитта што им се дава, и се преправаат дека се божествени – ова не е никој друг освен ужасните духови, ѓаволите (*De spec.*, 10). Така, продолжува Тертулијан, се гледа дека уметностите се посветени на службата кон суштествата кои живеат во имињата на нивните основачи; како и дека нештата чии создатели имаат место меѓу божествата, благодарение на нивните откритија и измислици не може да се сметаат за ослободени од дамката на идолатријата. Што се однесува до уметностите, треба да се оди уште поназад и да се спречи секаков следен аргумент, со ставот дека демоните ги имале предетерминирано сопствените интереси уште од првите зла на идолатријата преку загадувањето на јавните претстави, имајќи намера да го оддалечат човека од неговиот Бог

Coxe (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 7, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1886, <<http://www.newadvent.org/fathers/07153.htm>>.

Латинскиот збор кој во некои преводни решенија е „помпи“, „спектакли“ или „празни верувања“, е „ромпа (diaboli)“, и може да се однесува на буквални помпезни спектакли, или на ветувањето на живот во избилство и незаузданост без некои особени правила. Ваквата несериозна помпезност застапува светоглед кој е спротивставен на строгоста и исправноста на христијанскиот живот. Покрај ова, самите спектакли актуелни (и) во периодот на раната црква биле сурови прикажувања на мачење, суровост, насилство и смрт во форма на сеопшта забава. Идејата е дека суровоста и уништувањето како вид на забава се, всушност, первертирање на радоста, и негирање на значењето на морално исправниот живот.

и да го врзат во нивна служба. Имајќи ја така предетерминирано леснотијата со која луѓето можат да бидат измамани и заробени во идолатрија и зло, демоните навреме им ги подариле уметничките дарови потребни за изведување на какви било театарски претстави и општо, спектакли (*De spec.*, 10).

Способноста на демоните да мислат и организираат однапред и општгата поводливост на луѓето кои не мислат ја прават позицијата на христијаните уште поранлива – од една страна тие се прогонувани и презирани, а од друга страна, самите се изложуваат на заканувачките и штетни демонски влијанија, односно, (и) самите покануваат да бидат прогонувани и опседнувани.

Демоните и душите

Спротивно на гностичката космологија и онтологија, според Тертулијан, физичкиот свет му припаѓа на Бога, а гревот во светот е резултат на бивањето во светот и страста кон световните нешта, што, всушност, е ѓаволска работа (*De spec.*, 15). Страсната желба предизвикува задоволство (односно задоволството не е можно без да има страствено копнење). Уште повеќе, продолжува Тертулијан, човек си го определува своето сопствено проклетство и преку чинот на бивање меѓу оние кон кои, преку неговото одбивање да биде како нив, признава дека нема наклонетост. Идејата тука е дека не е доволно човек да се воздржува и откажува од несоодветно однесување, туку и што повеќе да се оддалечи од оние кои прават зло или се препуштаат на незаузданото уживање, што исто така е зло. Тертулијан се повикува на *Свeйoиto yicmo* – пишува дека ако некој видел крадец (да краде), се согласил со него. Тој посакува да може воопшто да не го населуваме истиот свет со злбните и штетни луѓе. Но, иако таа желба не може да биде остварена, додава, ние сме одделени од нив во однос на тоа што припаѓа на светот: светот е на Бог, но световното е на ѓаволот (*De spec.*, 15).

За Тертулијан, ѓаволот е како ангелот уништувач на Бог,⁴ но обратно: во оваа улога тој го исполнува обратното од тоа што Бог го

⁴ Во рабинската книжевност постојат референции на таканаречениот „ангел на смртта“, кој се појавува при заминувањето на човека од светот. Секако, за овој

прави во светот, но со дозвола од него (*De anima* 57). Тој не е владетелот на космосот, но има власт врз земјата, односно врз делот од земјата што успеал да го корумпира (cf. *Матт.*, 13,18–30 – плевелот од оваа парабола го споредува со гностичката ерес, *De anima*, 16).

Тертулијан посветува внимание и на проблемот на третманот на заминатите души, и опасноста од инволвирањето на демоните. Тертулијан предупредува дека магијата и волшебништвото се забележливи од нивните последици, но дека само Бог може да ги оживее мртвите (*De anima*, 57). Тој пишува дека е добро да се биде задржан

доминантно мудросно-фолклорен мотив постојат претходници во *Библијата*, според идејата дека смртта се манифестира како ангел кој уништува, и чија улога е да ги отргнува човечките суштества од светот на живите. За резиме на ваквите верувања, во А. Р. Bender, “Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial and Mourning”, *Jewish Quarterly Review* 6, 1894, 317ff; W. Hirsch, *Rabbinic Psychology*, Arno Press, New York, 1973, 239-244. Сложена анализа на уреденоста на слоевите (односно одделите) на пеколот, кај S. P. Raphael, *Jewish Views of the Afterlife*, Rowman & Littlefield Lanham, Boulder - New York - Plymouth, 2019, поглавје 5. Авторот дава преглед на бројни текстови кои се однесуваат на замислата на пеколот, и го споменува текстот *Седумте оддели на Гехена* од Јошуа бен Леви, каде имињата на одделите не се споменати, но претставено е како во секој оддел има ангел. Хебрејскиот збор *madorei* се однесува на „оддел“, и е сличен на зборот *madura* – „камин“, споменува авторот. Така, може да се замисли дека постојат седум огнени подрачја на Ге(x)ена во овие текстови, придружувани или чувани од ангели на уништувањето. За ваквата традиција види и кај L. Ginzberg (ed.), H. Szold (trans.), *Legends of the Jews*, vol. 5, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1967-1969, во vol. 5, p. 20 n. 56.

Ге(x)ена (долината на Еном/Хином), е долина што го опкружува Ерусалим од запад и југозапад, чие име и значење имаат добиено бројни теолошки конотации, од кои дел се однесуваат на долината како на место на божја казна во еврејската есхатологија. „Ге(x)ена“ може да означува „вечно уништување“. Во долината јужно од Ерусалим на канаанскиот бог Молах му се жртвувале деца, се раскажува (види *2Лей.*, 28, 3; 33,6; *Јер.*, 7,31; 19,2-6 – не се вика долина на Еном, ниту Тофет, како во *Иса.*, 30,33, туку „Долина на колеж“).

Во *Библијата*, терминот се спомнува дванаесет пати. Во нашите, а и во многу други преводи на *Свештојо йисмо* зборот е заменет со „пекол“ (односно соодветниот еквивалент), иако се работи за специфичен вид на концепција што влегува во широката идеја за пеколот, но не може со неа да биде изедначена по обем. Во библско време, долината се користела како место за депонија и редовно горење на губрето, та затоа постојано горел оган. Сликата на гнасната Гехена била толку јасна што Исус го употребува називот како симболички приказ на пеколот, место на вечно мачење и постојана нечистотија, каде огнот никогаш не згаснува и црвите не престануваат да лазаат (*Марко*, 9,47-48; *Матт.*, 5, 29; 10,28; види и во *Иса.*, 66,24; и во *Матт.*, 23,33).

во областите на пеколот со Аори – душите кои прерано биле земени; или, спротивно, мошне лошо е да се биде меѓу Биаеотанати – оние кои настрадале од насилна смрт. Постои познато верување, според кое тие можат да се повикаат назад на земјата од престојувалиштето во Адот, доколку ја имале исполнето сета зададена возраст (во смисла, ги изживеале сите години), и починале со чесна и достоинствена смрт, и биле погребани со сите потребни ритуали и почести.

Ова навидум, се чини пожелно, смета Тертулијан, но предупредува дека се работи за магија, а магијата е натрапништво (на редот во светот). Според него, не се само христијаните тие кои го забележуваат овој натрапнички систем, но христијаните ги откриваат духовите на злото и тоа не затоа што им се соучесници, туку преку одредено знаење (за тоа) што ним им е непријателски настроено; не преку дејства што се привлечни, туку преку моќ што ги потчинува и што дозволува да биде презрен нивниот зол систем. На овој начин, дури и преку магијата, која е, всушност, втора идолатрија, според која после смртта треба да станат демони, исто како што во првата и буквална идолатрија требало да станат богови (а и зошто да не, се прашува Тертулијан, кога таквите богови се исто така мртви нешта), претходно споменатите Аори и Биаеотанати се повикуваат (да се вратат на земјата). Ако човек ја основа својата вера на овој принцип, дека е јасно изводливо душите да бидат отаде сите оние кои се зависни од насилство и лошо однесување, кои преку насилство биле отстранети со сурова и прерана смрт и кои би имале ентузијастична намера да се одмаздуваат, се јавува проблем.

Тертулијан предупредува дека под плаштот на овие души дејствуваат демоните, особено затоа што и престојувале во нив кога тие биле живи, и, всушност, и ги одвеле кон судбината која на крајот ги уништила. Тешко дека има човечко суштество кое не е на некој начин и во одредено време посетено од страна на демон, а познато е дека прераната и насилна смрт, што луѓето ја припишуваат на несреќи, е всушност предизвикана од демони, тврди Тертулијан. Ова наметнување на злиот дух, кој скриен лежи во мртвите личности се забележува, објаснува Тертулијан, при процесот на егзорцизам. Така, демонот (се) покажува дека е роднина на личност од него заposedната, гладијатор, гладијатор-бестијариј или дури и бог, и секогаш

се труди да ја изгасне вистината што се објавува, имено, дека луѓето не смеат да веруваат дека душите отстранети во Адот може да се вратат, со тоа отфрлајќи ја потребата од верување во воскресението и конечниот суд. Во егзорцизмот, и покрај своите зловни настојувања, демонот бива уништен (набркан) преку притисокот на божјата милост (*De anima*, 57).

Не дај Боже, предупредува Тертулијан, да претпоставиме дека душата на кој било светец, и уште помалку, пророк, може да биде довлечкана од нејзиното место на почивање во Адот од страна на демон. Знаеме, додава тој, дека самиот сатана се има трансформирано во ангел на светлината (2.Кор., 11,14), односно повеќе во човек на светлината; и дека на крај ќе се покаже дека е дури и Бог (2.Сол., 2,4), и ќе покаже големи знаци и чуда, за, ако е можно, да ги измами сите (*Матт.*, 24,24). Во сите случаи на вистинско воскреснување, меѓутоа, инсистира Тертулијан, кога божјата моќ ги повикува душите да ги спои со нивните тела, или преку дејствата на пророците, или на Христос, или на апостолите, нам ни се нуди наполна уверливост и увереност, преку солидната, палпабилна и потврдена реалност (на оживеаното тело), дека неговата вистинска форма мора да биде таква што ќе предизвика да се разбие секакво верување во лагата на нетелесна пројава на починати личности (*De anima*, 57).

Ѓаволската и демонската закана

Според Тертулијан, за сатаната не било доволно владеењето врз земјата. Во полемиката со Маркион, Тертулијан пишува дека Маркион не смее да го изедначува светот со Бог(от) на светот. Суштеството, потсетува Тертулијан, нема сличност со Создателот; направеното нешто нема сличност со оној што го направил; а светот нема сличност со Бога. Исто така, оној што е Владетелот на моќта на вековите не смее да биде мислен како да е владетел на моќта на воздухот; оној кој владее над повисоките моќи не може да ја добива својата титула, ниту својот авторитет, од пониските моќи, иако и тие може нему да му бидат припишани. Ниту, додава Тертиулијан, може да се мисли дека тој е зачетник на сето неверување кое тој самиот морал да го истрпи и од Евреите и од неевреите.

Сите овие определби се несоодветни за Создателот, но постои едно друго суштество на кое се соодветно применливи – и апостолите мошне добро знаеле кое било ова суштество. Без сомнеж тоа е оној кој ги поттикнал децата на непослушноста да се противат против самиот Создател, уште откако завладеал над тој негов воздух; дури и како што пророкот вели дека тој ќе го поставел својот престол над ѕвездите, и дека ќе одел над облаците, и ќе бил како оној кој е Највисок. Ова, појаснува Тертулијан, мора да биде ѓаволот. Во други пишани делови (според значењето што може да се замисли дека е дадено од апостолите) се препознава во називот „бог на овој свет“, затоа што го има наполнето светот со лажливото преправање на неговата сопствена божественост. Секако, кога тој не би постоел, можеби ќе бевме можеле ваквите определби да ги применуваме на Создателот, претпоставува Тертулијан (*Ad Marc.*, V, 17)⁵.

Рајт забележува дека иако Тертулијан не го цитира директно текстот, кога го споменува цитатот од пророкот реферира на *Исаија* 14,14 (се работи, всушност, за мешавина на *Иса.*, 14,13 и 14,14)⁶. Тертулијан тврди дека самиот ѓавол се поставил себеси како божество. Но, Рајт ногира дека нема јасни идентификувачки знаци за ликот на сатаната во *Исаија* 14,⁷ сè додека не се сретне оваа врска токму кај Тертулијан и подоцнежните рани црковни отци, и во нивните толкувања на овој дел, како и на *Јез.*, 28. Според Тертулијан, ѓаволот е првата и главна причина за Падот на човекот. Така, тој објаснува дека сатаната ја разорил сликата на Бога во Адам, иако тие (Адам и

⁵ Користено е изданието: Tertullian, *Against Marcion*, P. Holmes (trans.), A. Roberts, J. Donaldson, A. Cleveland Coxe (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/03124.htm>>

⁶ Како падна ти од небото, Денице, сине на зората! Се разби од земјата ти, кој ги утнегуваше народите. А во срцето свое си велеше: Ќе се искачам на небото, ќе го издигнам престолот свој погоре од Божјите ѕвезди и ќе седнам на гората во соборот на боговите, на крајот од северот. Ќе се искачам во облачните висини, ќе бидам еднаков со Сèвишниот. Но ти си соборен во пеколот, во дното на јамата. Оние што ќе те видат, ќе се загледаат во тебе, ќе си речат за тебе: тоа ли е човекот, кој земјата ја разнишуваше и царства потресуваше кој го претворуваше светот во пустина и на земјата ги срамнуваше градовите, кој никогаш не ги пушташе дома своите заробеници? (*Иса.*, 14, 12-17. Користен е преводот од *Светото писмо: Сиангардна Библија*, Библиско здружение на Македонија, Скопје, 2006).

⁷ A. T. Wright, *Satan and the Problem of Evil*, Fortress Press, Minneapolis, 2022, 231-232.

Ева) можеле да одолеат со нивната сопствена волја; но не успеале да останат на чистата божја патека, и не успеале да се изборат со искушението. Рајт смета дека е интересно што во споменувањето на сцената од Рајската градина, кај Тертулијан не се споменува дека сатаната ја проверува верата на Адам и Ева, иако признава дека сатаната го прави сето тоа што го прави со дозвола од страна на Бог⁸.

За Тертулијан тој е „лажлив ангел“ кој го корумпира човештвото уште од почетокот (*De spec.*, 2.12).

Покрај ова, аспирациите на сатаната не запираат со корумпирање на човештвото: тој се свртува и кон другите небесни суштества во обид да ги наговори против Бог. Душата е вид на рефлексija на „духот“, во смисла на духот кој произлегува од Бог. Луѓето, според ова, се рефлексija на божјата слика, а не самата божја слика. Кога тие би биле слика на Бог, тоа би значело дека и самиот Бог би бил подложен на корумпирање од страна на зли сили. Според Тертулијан, значи, луѓето се од понизок квалитет во споредба со Бог, но истовремено имаат способност да одбираат да дејствуваат според волјата божја. Оттука, тој аргументира дека ангелите се пониско (онтолошки и вредносно) од луѓето затоа што не се споменува дека тие биле исто така создадени според божјата слика и подобие (*Ad Marc.*, II, 9.3-4). Ако се претпостави дека Бог им се обраќа на ангелите во *1.Мoj.*, 1,26, при употребата на множината „(...) да направиме човек во Нашиот лик, според Нашата сличност“, иако тоа е малку веројатно, ова не би важело. Духовите кои служат пред него (ангелите) се единствените други суштества кои во тоа време постоеле според *Книга на Јубилеите* (*Jub.*, 2,2), но тоа не значи дека им се обраќа при антропогонијата. Тертулијан, исто така, кажува дека Бог не направил ѓаволот да биде ѓавол, туку дека Непријателот/Соперникот/Обвинувачот бил направен од самиот себе, а не создаден: тој станал зло преку преобразување на самиот себе поради своите сопствени избори. Ова почнало од обвинувањето на Бог пред Ева во врска со забраната за јадење од дрвото во Градината, пишува Тертулијан (*Ad Marc.*, II, 2.10).

Ако, сепак, се одбере да се префрли вината за злото од човекот кон ѓаволот како поттикнувач на гревот, и на овој начин, исто така

⁸ A. T. Wright, *op. cit.*, 232.

да се фрли вина и врз Создателот, поради тоа што тој го создал ѱаволот (затоа што Тој ги произведува овие духовни суштества, ангелите), тогаш, би следувало дека она што било создадено, односно ангелот, би му припаѓало на Оној кој го создал; додека она кое не било создадено од Бог, дури и ѱаволот, или обвинувачот, не може да било создадено инаку освен од самото себе. Тертулијан е конзистентен во врска со обвинувањето на оној кој самиот западнал во неволји: ѱаволот самиот одбрал да биде таков, самиот е создател на своето постоење.

Тертулијан се прашува од каде потекнала злобата да се лаже и мами човекот, и да се клевети Бог, и одговара дека сигурно не било од Бог, кој го направил ангелот добар според својот начин на предизвикување добри нешта. Тертулијан нагласува дека пред да стане зол, ѱаволот бил најмудротото од сите суштества, а мудроста не може да биде зла. Повикувајќи се на пророштвото од Језекиил, Тертулијан посочува дека овој ангел бил добар според создавањето, но расипан според сопствениот избор. Тертулијан се повикува на епизодата на пророштвото против тирскиот цар од *Језекиил* 28, тврдејќи дека се работи за референција на ѱаволот. Од една страна, текстот експлицитно споменува син човечки („кажи му на началникот на Тир – вака вели Господ Бог“): затоа што го издигна срцето свое и велиш: „Јас сум бог, седам на божји престол, во срцето на морињата“, иако си човек, а не бог, го изедначуваш твојот ум со умот на Бога (*Јез.*, 28,2). Од друга страна, кога раскажува за словото Господово, вели „Сине човечки, плачи за тирскиот цар и кажи му: (...) ти си печат на совршенство, полнота на мудроста и венец на убавината“ (11-12). Ти беше во Едем, во Божјата градина, вели, и твоите облекувања беа украсени со секакви скапоцени камења (13); ти беше помазан херувим-заштитник, и Јас те поставив за тоа; ти беше на светата Божја гора, одеше среде огнени камења (14-15). Понатаму, стои дека „беше совршен во патиштата свои, од денот кога беше создаден, сè додека не се најде во тебе беззаконие“ (15). Од овие формулации би се чинело дека станува збор токму за паднатиот ангел кој, и покрај обдареноста со сите прекрасности, одбрал да западне во беззаконие. Дел од следните стихови, сепак, повторно се враќаат кон нешто што би можело да бидат човечки карактеристики за прекор, како возгордеаност и

ароганција поради претераната успешност и самозаљубеност (од убавината твоја се возгордеа срцето твое, поради богатството твое си ја загуби мудроста, 17) – од твојата обилна трговија се исполни со неправди и ти згреши (16), но и „јас те соборив како нечист од Божјата гора, те истерав тебе, херувиме-заштитник, среде огнени камења“ (16-17).

Повикувањето на падот на сатаната, кореспондира со формулациите од *Исаија* 14, 12-17, иако на ниедно од двете места нема директно повикување на ѓаволот. Сепак, може да се претпостави дека слушателите на пророштвото на Језекиил би требало да ја знаат приказната, и лесно би можело да го споредат падот на царот на Тир со падот на сатаната. Следејќи ги карактеристиките на употребените формулации – и нивната силна поетска вредност и имплицитната аналогија – може да се тврди дека и во *Исаија* и во *Језекиил* се говори токму за (падот на) сатаната.

Тертулијан го опишува ѓаволот како архангел кој живеел при светата планина божја, но потоа направил грев – затоа и тврди дека описот може да се однесува само на трансгресија направена од страна на ангел, а не на човек, колку и да е крал, поради околностите на луѓето кои се разликуваат од возвишените околности на небесните суштества. Немало човек во височините на небото (иако, ако се имаат предвид патувањата на небото од апокалиптичните визији во еврејската книжевност, не е незамисливо да има човек во височините на небото, општо земено), а сатаната паднал од таму кога бил отфрлен.

Тертулијан експлицитно тврди дека јасно станува збор за трансгресија направена од ангел, а не од земски владетел, затоа што се споменува бивање роден во рајот Господов, што не важело ни за Адам, кој бил додаден таму; ниту кој било човек бил поставен со/ како херувим на божјата света планина (односно, височините на небото, од каде се вели дека сатаната паднал); ниту бил меѓу огнени камења, и меѓу блескавите зраци на соѕвездија што горат, од каде, се верува, сатаната бил исфрлен како молња (*Лука*, 10,18, *Ad Marc.*, II, 2. 10). Тертулијан пишува дека никој друг освен авторот на гревот не е денотиран во личноста на грешниот човек: порано бил без мана и што било што би можело да му се замери, во времето

на неговото создавање бил направен за добро од страна на Бог, и обдарен со секаква ангелска слава, и поврзан со Бог и добар со Добрината. Но, потоа, поради самиот себе, бил отстранет кон злото. Со формулацијата „од денот кога беше создаден, сè додека не се најде во тебе беззаконие“ на сатаната му се припишуваат и оние повреди кои му ги нанел на човекот, со тоа што предизвикал да биде исфрлен од неговата врска со Бог, тврди Тертулијан. Од тоа време тој грешел, кога го размножил грешењето и преку луѓето, и на тој начин ја натрупал обилноста на својата трговија (повторно повикувајќи се на изворните библиски стихови), односно, на неговата злоба.

Самата приказна за неговите трансгресии, затоа што и тој бил дух што е создаден (не помалку отколку што бил човекот создаден), ја покажува неговата способност за слободна волја, пишува Тертулијан. Впрочем, Бог не би потфрлил да го обдари суштеството кое било веднаш до него со слобода од овој вид. Сепак, на тој начин Бог уште од претходно го осудил, така што му дозволил да се оддалечи од околностите на неговата создадена природа, преку неговото сопствено копнење по злобата и изопаченоста кои спонтано биле појавени во него, и истовремено, така што му дозволил да успеваат неговите сплетки. На овој начин, додава Тертулијан, Бог дејствувал конзистентно со целта на неговата сопствена добрина: одложувајќи го уништување на ѓаволот од истата причина со која што го одложил враќањето на паднатиот човек. Бог дозволил простор за конфликт, во кој човекот можел да го уништи својот непријател со истата слобода на неговата волја која направила да му се потчини (покажувајќи дека вината е негова, не божја), и да го заслужи своето спасение со извојуваната победа. Во овој конфликт ѓаволот може да добие посуроа казна, така што ќе му биде предизвикано исчезнувањето од страна на оној кого претходно го имал повредено. На овој начин Бог покажува поголема добрина, затоа што чека човекот да заслужи да се врати од неговиот сегашен живот кон рај уште попрекрасен од претходниот, па со право да може да јаде од дрвото на животот (*Ad Marc.*, II, 10). Ставот на Тертулијан е, значи, дека сатаната изворно бил добар ангел обдарен со мудрост, кој самиот избрал да се расипе. Во својот превод Еванс предлага дека иако ѓаволот, со

тоа што бил ангел, бил создаден во „сличност“ (подобие) на Бог, тој самиот ја поништил таквата сличност⁹.

Тертулијан ја опишува врската меѓу демоните, ликот на сатаната и луѓето, сугерирајќи и дека секој човек има демон (всушност, дајмон) кој внимава на него (*Apol.*, 22)¹⁰. Тертулијан пишува дека навистина го потврдуваме постоењето на одредени духовни суштини, чие име и не е непознато. Така, филозофите ги препознаваат и го определуваат како демони, пишува, и самиот Сократ зависел од советот, односно волјата, на својот демон (односно дајмон). Поетите се сите добро запознаени со демоните, додава Тертулијан, а и најнеуките обични луѓе често ги употребуваат нив пцуејќи и колнејќи ги. Тие се повикуваат на сатаната, владетелот на демоните, во нивните проколнувања и вулгарен презир, небаре како преку некакво инстинктивно знаење на душата за неговото постоење¹¹.

Оние кои распространуваат магија, ни помалку ни повеќе, истапиле како сведоци за постоењето на обата вида на духови (ангелски и демонски). Покрај ова, нашите свети книги нè поучуваат како некои ангели, кои паднале поради нивната слободна волја, предизвикале да произлезе позлобно и ужасно демонско потомство, осудено од Бог заедно со создаделите на нивната раса, и заедно со нивниот главен владетел (*Apol.*, 22). Очигледно е дека Тертулијан се повикува на приказната од *1 Енох* и интересно е што ја вбројува во „нашите свети книги“, што упатува кон неговиот став за важноста на приказната, како и за (тоа што би требало да биде) нејзиното место во црковната

⁹ Tertullian, *Adversus Marcionem*, E. Evans (trans), Oxford University Press, Oxford, 1972, 116–17. Рајт потсетува дека Еванс тврди дека според Тертулијан ангелите биле создадени во исто време како и животните од *1 Мој.*, 2,18–20 (A. T. Wright, op. cit., 233).

¹⁰ Користено е изданието: Tertullian, *Apology*, S. Thelwall (trans.), A. Roberts, J. Donaldson, A. Cleveland Coxe (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/0301.htm>>.

¹¹ Во преводот на Рив тој забележува дека иако изворно стои „*Nam et Satanam—ехесраменти voce pronunciat (...)*“, тој не смета дека такви пцовки и вулгарности би требало да им се припишат на Римјаните, затоа што нема податок дека кога било експлицитно колнеле во името на сатаната. Сепак, употребувајќи го зборот „*malum*“ или „лошо (однесување)“, со тоа што сатаната е главниот, или владетелот, на сето лошо однесување, тој е виртуелно вклучен во секоја таква клетва или дело, и може да се каже дека во оваа смисла, посредно се повикува (името на) сатаната (W. Reeve, *The Apology of Tertullian*, Griffith, Farran, Okeden & Welsh, London, 1709, 71).

традиција. Тертулијан не навлегува во прераскажување на мотивите од *Книѓата на Чуварите* од *1 Енох*, туку пишува дека е доволно да се објасни дека работа на овие ужасни суштества е пропаста на човештвото. Уште од првата духовна изопаченост, тие се стремеле кон уништување на луѓето. Тие врз нашите (човечки) тела донесуваат болести и други тешки несреќи, а со насилни напади ја поттикнуваат душата во ненадејни и невообичаени престапи и истапи. Нивната чудесна суптилност и субверзивност им дава пристап кон двата дела од човечката природа. Како духовен напад, навидум не може да предизвикаат штета, затоа што се невидливи и недопириливи, та ние не знаеме за нивните дејства освен преку нивните последици, како кога некој необјаснив, невиден отров во ветрето ги покосува јаболката, и житото додека расте, или ги убива гранките додека цутат, или ги уништува штом дојдат до созревање; како преку извалкана атмосфера која на незнаен начин ги шири наоколу своите чумосани издишувања, пишува Тертулијан¹². Преку влијание кое е исто опскурно, објаснува тој, демоните и ангелите вдишуваат во душата, и ги поттикнуваат нејзината расипаност и фуриозни страсти, и гнасни испади. Или пак, се населуваат преку сурови копнеења придружени од различни грешки, од кои најлошата е таа преку која овие божества се фалени и славени од страна на измамените и застранети човечки суштества, така што тие (демоните) на време може да добиваат соодветна храна преку чад од готвено месо и од крв, тогаш кога тие им се нудат како жртви на (сликите на) идолите (*Apol.*, 22).

Секој дух поседува крила – ова е заедничко својство на ангелите и демоните. Така, тие се насекаде во еден единствен момент; целиот свет за нив е како едно место; сè што се прави врз него и се случува во целата негова големина за нив е лесно за дознавање и за пренесување. Нивната брзина во движењето се зема како да е божественост, затоа што нивната природа е непозната. Тие ги имаат земено и целите на Бог уште од дамнина, од пророците уште додека тие ги искажувале, а и понатаму ги собираат од нивните дејства, кога и да слушнат дека за нив се говори. На овој начин тие имаат некакви

¹² Во преводот на Рив стои „ги расфрла смртоносните напивки низ светот; туку – така и преку контагион што чекореше низ темнината“ – демоните се на овој начин појасно асоцирани со пандемија што го запоседнала воздухот (w. Reeve, op. cit., 72).

идеи за иднината, и затоа самоуверено се поставуваат како ривали на вистинскиот Бог, иако му ги крадат претскажувањата.

Во одбраните делови од опусот на Тертулијан за овој текст нема претерано сложени препораки за заштита од штетните влијание на злите демони, но има јасни насоки за одбегнување на сите можни места во кои луѓето самоволно би си ја изложиле душата на потенцијална опасност (секакви спектакли, места на очигледна идолатрија и слично); одбегнување на проблематични меѓучовечки релации со веќе корумпирани луѓе; одбегнување на лажните, претходно определени приказни и начини на придобивање на луѓето и нивно вртење против Бога, а со тоа и губење на неговата милост; како и одржување на свесност за сопствената слободна волја и право на избор во справувањето со влијанијата на ѓаволот и неговите поданици. Тертулијан вообичаено инсистира на личната одговорност во бивањето ранлив за неволји, штетни влијанија и опасности, па така, конзистентно, вината за изложувањето на демоните и на ѓаволот ја наоѓа во лековерноста и лесната поводливост на луѓето.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Bender, A. P., "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial and Mourning", *Jewish Quarterly Review* 6, 1894, 317-347.
- Hirsch, W., *Rabbinic Psychology*, Arno Press, New York, 1973.
- Legends of the Jews*, Ginzberg L., (ed.), Szold, H., (trans.), vol. 5, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1967-1969.
- On Apostolic Constitutions*, Donaldson, J., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 7, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1886. <<http://www.newadvent.org/fathers/07153.htm>>
- Raphael, S. P., *Jewish Views of the Afterlife*, Rowman & Littlefield Lanham, Boulder - New York - Plymouth, 2019.
- Reeve, W., *The Apology of Tertullian*, Griffith, Farran, Okeden & Welsh, London, 1709.
- Светио писмо: *Стандардна Библија*, Библиско здружение на Македонија, Скопје, 2006.

- Tertullian, *A Treatise on the Soul*, Holmes, P., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/0310.htm>>
- Tertullian, *Adversus Marcionem*, Evans, E., (trans.), Oxford University Press, Oxford, 1972.
- Tertullian, *Against Marcion*, Holmes, P., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/03124.htm>>
- Tertullian, *On the Veiling of Virgins*, Thelwall, S., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 4, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1887. <<http://www.newadvent.org/fathers/0403.htm>>
- Tertullian, *The Shows*, Thelwall, S., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/0303.htm>>
- Tertullian, Thelwall, S., (trans.), Roberts, A., Donaldson, J., Cleveland Coxe, A., (eds.), *Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1885. <<http://www.newadvent.org/fathers/0301.htm>>
- The Dead Sea Scrolls Translated – the Qumran Texts in English*, Watson, W. G. E., (trans.), Garcia Martinez, F. (ed), Brill, Leiden, 1996.
- Wright, A. T., *Satan and the Problem of Evil*, Fortress Press, Minneapolis, 2022.

